

УДК 656.07 (045)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КЛАСТЕРОУТВОРЕННЯ: ЗАКОРДОННИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Г. Г. Волковська, П. О. Яновський, канд. техн. наук, проф.

Національний авіаційний університет
volkovska@mail.ru

Проаналізовано закордонний досвід створення кластерних структур, а також визначені передумови для їх створення на території України. Розглянуто основні проблеми формування та функціонування кластерів.

Ключові слова: кластер, конкуренція, інновація, кооперація.

International experience of clusters structure creation is analysed, also the pre-conditions for their implementation on the territory of Ukraine are defined. The main problems of clusters formation and functioning are identified.

Keywords: cluster, competition, innovation, cooperation.

Вступ

У період глобалізації економіки в багатьох країнах світу все більшого поширення набувають кластерні утворення. Світовий досвід доводить підвищення конкурентоспроможності територій та виробничих комплексів шляхом реалізації кластерної регіональної політики. В багатьох країнах світу галузеві кластери стали звичною формою організації бізнес-угруповань.

Постановка проблеми

У сучасних умовах підвищення міжнародної конкуренції стійкість національної економіки залежить від можливості кожного регіону успішно конкурувати на світовому ринку. Глобальні світові зміни, що спричинені політичною та економічною ситуацією, а також швидким науково-технічним прогресом, потребують нових підходів до соціально-економічного розвитку національних регіонів. Підвищення конкурентоспроможності стає економічним пріоритетом для регіонів багатьох країн, у тому числі і для України.

Отже, досить великий інтерес становлять кластерний підхід, відповідно до якого конкурентоспроможність регіону залежить від наявності на його території кластера взаємопов'язаних галузей.

Аналіз досліджень та публікацій

Кластерна модель економіки цікавить вітчизняних та закордонних учених не одне десятиріччя. Серед учених, які сформулювали теоретичні основи та запропонували практичні рекомендації щодо формування та функціонування кластерів, такі: Григор'єв Г. [1], Єрмакова О. [2], Кислий В. [3], Портер М. [4], Соколовська І. [5], Федоренко В. [6] та ін. У більшості публікацій розвиваються теоретичні засади формування кластерів, досліджуються передумови їх ефективного функціонування.

Мета статті — аналіз створення кластерних структур у регіонах України, виявлення основних проблем формування та функціонування кластерів, а також вивчення зарубіжного досвіду кластеризації.

Теоретичні основи кластероутворення: закордонний досвід

Розвинуті країни, що досягли успіхів з підсилення своєї конкурентоспроможності, акцентують свою увагу на інноваційності свого виробництва та створення інноваційних мереж. Створення ефективних інноваційних мереж практично трансформувалося в концепцію формування конкурентоспроможних кластерів. Така концепція стала основою для національної промислової та соціально-економічної політики.

Італійська модель кластероутворення.

Дослідження кластерів в економічній теорії веде свій початок від існуючого в 1970–1980-х роках феномена успішного регіонального економічного розвитку на північному сході Італії, що має назву в економічній літературі «третя Італія».

Швидкий зріст «третьої Італії», особливо галузей, що були засновані на малих та середніх підприємствах, був пов'язаний з концентрацією фірм (кластеризацією) у визначених секторах та місцевостях. Кластери були здібні завоювати міцні позиції на світових ринках за рядом традиційних товарів, таких як взуття, меблі, музичні інструменти, продукти харчування тощо.

Особливістю італійської кластерної моделі є те, що включаючи до себе переважно малі та середні моделі, значною є роль держави, хоча кластери Італії дуже рідко виникають з ініціативи великого капіталу чи держави.

Американська модель кластероутворення.

У США, де вчені раніше за інших почали вивчати принципи розвитку регіональних економік, а М. Портер вважається автором

кластерної концепції, кластерні утворення стали дуже популярні. Нині більшість половини підприємств — це підприємства кластеру, що працює в одному регіоні та максимально використовує його природний та науковий потенціал.

Американська модель розвитку кластерів спрямована на підвищення конкурентоспроможності в глобальному масштабі на базі переваг, що ґрунтуються на науково-технологічних досягненнях та інноваціях.

Особливість американської моделі конкурентоспроможності полягає в сумісній діяльності державних структур, промислових підприємств та академічних організацій.

Німецька модель кластероутворення. Німеччина йде шляхом розвитку на основі високих технологій, саме в цьому напрямку виникає консолідація зусиль промислових та наукових центрів. Розрізняють три різновиди кластерів: наукові, що передають свої технології в промисловість; ті, що поєднують дослідження та виробництво; ті, що виникають на базі інноваційних фірм, які працюють у конкурентному середовищі.

Серед найбільш пріоритетних кластерів Німеччини необхідно виділити хімічний, поліграфічний, кластер з виробництва транспортної техніки та кластер електрообладнання.

Британська модель кластероутворення. В середині 1990-х років були переглянуті пріоритети промислової політики, в результаті була сформована так звана прогнозна технологічна програма, в основу якої закладався змішаний секторально-кластерний підхід. Уже більше 10 років Шотландія, Уельс, Північна Ірландія та Північний Схід Англії демонструють успішний регіональний динамічний розвиток з виробництва автомобілів, електроніки, хімікатів, виробництво продуктів харчування, одягу тощо.

Французька модель кластероутворення. Франція складніше, ніж інші країни, переходила до нових форм господарювання, оскільки тут традиційно був сильний централізований державний сектор. У 1995 р. була прийнята програма про розвиток територій та створена організація з управління розвитком територій, а також фонд їх облаштування. Протягом 1997–1999 рр. розроблений проект програм розвитку регіонів, що об'єднані системою виробничих кластерів.

Традиційні промислові сектори (машинобудування, текстиль, деревообробка, меблі) впроваджують технічні нововведення: автоматизацію, комбінування, упакування, підготовку кадрів. Нові виробництва розвиваються в області мультимедіа, мікроелектроніки, біотехнології.

Фінська модель кластероутворення. Кластерний підхід у Фінляндії став досить популярним після того, як він уперше був використаний для розробки промислової політики країни в 1991–1993 рр.

У результаті проведеної в 1990-ті роки роботи економіка Фінляндії повністю перейшла від підтримки базових галузей, що повільно ростуть, до галузей та кластерів, що розвиваються на основі високих технологій.

Спеціалістами Інституту дослідження економіки Фінляндії методами аналізу таблиць «витрати-випуск» були ідентифіковані десять основних кластерів: лісовий, інформаційний та телекомунікаційний, металургійний, енергетичний, бізнес-послуг, охорони здоров'я, машинобудівний, харчовий, будівельний.

Азіатська модель кластероутворення. Основним представником даної моделі є Японія, де кластери складають основу державної інноваційної системи.

Японська модель кластерів відрізняється ефектом спеціалізації та слабкою оперативною діяльністю.

Японська система кейрецу (система, при якій виникають об'єднання великої материнської компанії з середніми та малими підприємствами в рамках структури субпідрядних відносин у виробництві продукції) характеризується багатозаровими та багаторівневими об'єднаннями підприємств, орієнтованими на обслуговування виробничого циклу головної компанії та поєднаних між собою технологічними зв'язками.

Модель кластероутворення в країнах СНД. Найбільш успішно програма кластероутворення реалізується в Казахстані, де група американських консультантів на чолі з М. Портером провела значні дослідження економіки країни та визначила найбільш перспективні кластери.

Стратегією індустріально-інноваційного розвитку Республіки Казахстан на 2003–2015 рр. визначені кластерні ініціативи, реалізація яких буде спрямована на розвиток промислового потенціалу та підвищення конкурентоспроможності регіонів на основі інноваційного об'єднання всіх учасників кластеру.

Особливості закордонних кластерних моделей наведені в таблиці.

До найвідоміших кластерів у світі можна віднести [8]:

- Силіконову долину (Silicon valley, Каліфорнія, США), у сфері комп'ютерних технологій;
- американське автовиробництво у Детройті (Detroit, США);
- центр нанотехнологій, біотехнологій, відновлювальних джерел енергії та цифрового друку у Нью-Мексико (New Mexico, США);

Приклади успішної реалізації кластерної стратегії у світовій практиці [7]

Країна	Державна підтримка	Бізнес	Кластер
США	Розвиток науково-технологічного партнерства Надання податкових кредитів та пільгових податків Залучення первинного капіталу	Концентрація підприємств в одному регіоні і максимальне використання природного, наукового, кадрового та інтеграційного потенціалу	Інформаційних технологій Кіноіндустрійний Автомобільний Аерокосмічний
Японія	Заохочення розвитку вузькоспеціалізованих регіонів Залучення з-за кордону сучасних технологій	Концентрація середніх та малих підприємств навколо великої компанії	Електротехнічний Автомобільний тощо
Фінляндія	Внесок у сферу розвитку людського потенціалу Формування рівня розвитку системи взаємодії наукових інститутів та галузей	Взаємодія великих, середніх та малих підприємств	Хімічний, поліграфічний, машинобудівний, електрообладнання, меблевий
Італія	Надання пільг на експорт товарів Залучення інвестиційних ресурсів Регулювання ринку праці, заохочення зростання кадрового потенціалу	Концентрація малих та середніх фірм у визначеній місцевості, об'єднаних у різні асигнації Гнучка та рівноправна співпраця підприємств	Меблево-інтер'єрний, харчовий, легкої промисловості тощо
Франція	Цілеспрямоване регулювання інноваційної діяльності Бюджетні асигнування наукоємних видів бізнесу	Концентрація підприємств навколо великої компанії	Парфюмерно-косметичний, текстильний, харчовий, виноробний тощо

- Бангалор (Bangalore, Індія), програмне забезпечення;
- долину Дахран (Dhahran Techno-Valley, Саудівська Аравія), енергетика;
- Лондонський фінансовий сектор, Сіті (The City, Східний Лондон, Велика Британія);
- Лондонський поштовий та логістичний центр Сохо (Soho, Лондон, Велика Британія);
- авіаційну та космічну галузь у Тулузі (Toulouse, Франція);
- контейнерний порт Роттердаму (Rotterdam, Нідерланди);
- технологічний парк, машинобудування для друкарської галузі Гейдельберг (Heidelberg, Німеччина);
- центр діамантів у Антверпені (Antwerp, Бельгія).

Теоретичні основи кластероутворення: вітчизняний досвід

Якщо звернутися до історії України, то подібна форма організації співпраці існувала ще за Радянських часів. Прикладом може бути формування транспортно-виробничого комплексу. Він являв собою міжгалузеву структуру, що поєднувала на основі загальнотранспортної виробничої функції та єдиної координації

спільної діяльності роботу транспорту та інших галузей економіки з метою своєчасного та повного забезпечення вимог народного господарства в перевезенні вантажів, підвищення ефективності та якості транспортної роботи.

Перші спроби використання моделі кластера за часів незалежності були здійснені в Україні в 1998 р. за ініціативою економіста Вольфганга Прайса (США). Ідею створення кількох кластерів — швейного, будівельних матеріалів і агропромислового — підтримала Хмельницька обласна адміністрація на початку 1998 р. Для розвитку кластерів було створено урядову громадську організацію «Поділля Перший».

В Україні поки що не створено правових основ формування кластера. В 2008 р. Міністерством економіки України було розроблено проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні», проте її не було затверджено.

У 2009 р. Міністерством регіонального розвитку та будівництва України спільно з Національною академією наук України розроблено проект Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів, який також не набув статусу офіційного документа.

Висновки

У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

– закордонний досвід використання кластерного підходу стосовно до управління розвитком території носить багатоманітний характер;

– розглядаючи практику застосування кластерного підходу в розвинутих країнах та країнах, що розвиваються, необхідно відзначити, що відсутні єдині загальноприйняті, універсальні підходи та схеми створення та розвитку кластерів;

– кожна держава розробляє власні підходи до створення кластерів та їх управління, а відповідно по-своєму організовує діяльність державних органів, відповідальних за реалізацію національної стратегії конкурентоспроможності території;

– незважаючи на те, що дослідники виділяють досить велику кількість кластерних утворень на території України, більшість із них носять формальний характер;

– ураховуючи необхідність прискорення економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності регіонів України, одним з основних напрямків сприяння розвитку кластерів має стати удосконалення нормативно-правової бази державного регулювання інноваційної діяльності;

– підтримка органами влади всіх рівнів інтеграції галузей економіки з науковими та навчальними закладами;

– розробка фінансового механізму державного регулювання діяльності кластерних структур, а саме таких форм, як: цільове фінансування, надання субсидій, субвенцій, прямої фінансової допомоги та ін.;

– реалізація заходів податкового регулювання для учасників кластерів;

– удосконалення системи освіти та професійної підготовки;

– покращення інституціонального середовища і системи поширення знань та технологій;

– створення спеціалізованої інфраструктури для розвитку кластера, а саме промислових парків та технопарків;

– розширення можливих джерел фінансування кластерів, якими можуть бути кошти місцевих бюджетів, кошти венчурних фондів, інвестиції підприємств та організацій, у тому числі міжнародних, а також кошти фінансових установ — учасників кластерів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Григор'єв Г. С. Концептуальний підхід до формування транспортно-географічних кластерів

України [Текст] / Г. С. Григор'єв // Актуальні проблеми економіки. — 2005. — № 4. — С. 60–64.

2. Єрмакова О. А. Роль кластерів у підвищенні міжнародної конкурентоспроможності регіону [Електронний ресурс] / О. А. Єрмакова // Економіка промисловості. — 2009. — № 48. — Режим доступу:

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/eprom/2009_48/st_48_12.pdf.

3. Кислий В. Развитие транспортно-логистических кластеров в Украине [Текст] / В. Кислый, Т. Жарик // Экономика Украины. — 2010. — № 12. — С. 28–37.

4. Портер М. Международная конкуренция: пер. с англ. [Текст] / М. Портер; [под ред. и с предисл. В. Д. Щетинина]. — М. : Международные отношения, 1993. — 896 с.

5. Соколовська І. П. Кластерна стратегія розвитку бізнесу: світовий досвід та практика в Україні [Текст] / І. П. Соколовська // Проблеми та перспективи розвитку підприємництва в Україні: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. — К. : КНТЕУ, 2007. — С. 241–242.

6. Федоренко В. Г. Кластери — системний інструмент підвищення конкурентоспроможності економіки [Текст] / В. Г. Федоренко, А. Ф. Гойко, В. Б. Джабейло // Економіка та держава. — 2007. — № 9. — С. 6–9.

7. Меньшенина І. Г. Кластерообразование в региональной экономике: монография [Текст] / И. Г. Меньшенина, Л. М. Капустина; Федер. агентство по образованию, Урал. гос. экон. ун-т. — Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2008. — 154 с.

8. Європейська кластерна обсерваторія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.clusterobservatory.eu>.

9. Українські кластери [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ucluster.org/>

REFERENCES

1. Hryhor'yev H .S. Conceptual approach to formation of transport and geographical clusters of Ukraine [Text] / H. S. Hryhor'yev // Aktual'ni problemy ekonomiky. — 2005. — № 4. — P. 60–64.

2. Yermakova O. A. The role of clusters in promotion of international competitiveness of the region. [Electronic source] / O. A. Yermakova // Ekonomika promyslovosti. — 2009. — № 48. Access: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/eprom/2009_48/st_48_12.pdf.

3. Kislyiy V. Development of transport and logistics clusters in Ukraine [Text] / V. Kislyiy, T. Zharik // Ekonomika Ukrainy. — 2010. — № 12. — P. 28–37.

4. Porter M. International competition: Translation from English [Text] / M. Porter; [edited and prefaced by V. D. Schetinina]. — M. : Mezhdunarodnyie otnosheniya, 1993. — 896 p.

5. *Sokolovska I. P.* Cluster strategy of business development: global and Ukrainian practice [Text] / I. P. Sokolovska // Problemy ta perspektyvy rozvytku pidpryyemnytstva v Ukrayini: Materialy III Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. — K. : KNTEU, 2007. — P. 241–242.

6. *Fedorenko V. H.* Clusters as system instrument of promoting competitiveness of economics [Text] / V. H. Fedorenko, A. F. Hoyko, V. B. Dzhabylo // Ekonomika ta derzhava. — 2007. — №9. — P. 6–9.

7. *Menshenina I. G.* Cluster formation in regional economics: monograph [Text] / I. G. Menshenina, L. M. Kapustina; Feder. agentstvo po obrazovaniyu, Ural. gos. ekon. un-t. — Ekaterinburg : Izd-vo Ural. gos. ekon. un-ta, 2008. — 154 p.

8. *European cluster observatory.* [Electronic source]. — Access: <http://www.clusterobservatory.eu>.

9. *Ukrainian clusters* [Electronic source]. — Access: <http://ucluster.org/>

Стаття надійшла до редакції 09.09.2013